

İSMAİL GASPIRALI ESERLERİNDE FİİLLER THE VERBS IN ISMAIL GASPIRALI'S WORKS

Sierane KENDZHALIEVA*

Öz

Türkçede fiiller; hareketi, işi, oluşu karşılayan anlamlı ve bağımlı biçimbirimler olarak tanımlanmaktadır. Fiiller, söz ve yazında hem yargının yükünü taşıması hem de diğer sözcük türleriyle bağıntısı bakımından söz varlığının en önemli sözcük türünü teşkil etmektedir. Fiil ve çeşitlerindeki zenginlik, üslubu zenginleştirdiği gibi aynı zamanda kültür zenginliğinin de bir göstergesi sayılmaktadır. Bu çalışmada eserleri üzerinde çalıştığımız Gaspıralı'nın dilinde fiiller inceleme konusu olarak seçilmiştir. Yazarın kullandığı dili oluşturan sözcükler ve sözcük türleri yetiştiği sosyal çevre ve kültürü yansıtır. Bu sebeple makalede öncelikle İsmail Gaspıralı'nın hayatı hakkında bilgiler verilmiştir. Daha sonra Gaspıralı'ya ait olan ve Yavuz Akpınar tarafından özgün şekli korunarak hazırlanan *Roman ve Hikâyeler; Fikrî Eserler; Dil, Edebiyat ve Seyahat Yazıları ve Eğitim Yazıları* isimli 4 ciltlik kitabından fiiller ve fiilimsiler ayrı ayrı tasnif edilerek örneklerle incelenmiştir. Yapı bakımından fiiller; *Basit fiiller, türemiş fiiller ve birleşik fiiller* olarak ele alınmış, fiilimsiler *de isim fiil, sıfat fiil ve zarf fiiller* başlıkları altında tasnif edilmiştir. Çalışmada bütün fiillerin, fiilimsilerin, birleşik fiillerin dökümü yapılmış, dökümle birlikte, istatistikî olarak kelime kullanım sıklığı dediğimiz frekanslar da en sık kullanılan 100 fiil üzerinden ele alınmıştır ve ayrıca Kırım Tatar Türkçesine has fiiller alfabetik sıralarına göre verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İsmail Gaspıralı, Basit, Türemiş ve Birleşik Fiiller, Fiilimsiler, Kullanım Sıklığı.

Abstract

Verbs in Turkish are defined as meaningful and dependent formulas that correspond to movement, work and existence. In terms of both, the load of the judiciary and the writing of the word in relation to the other word types, verbs constitute the most important word type of vocabulary. Verb and the wealth of their varieties, as the enriching style, it is also an indicator of cultural richness. In this study, the verbs in the language of Gaspıralı were chosen as the subject of study. For this reason, firstly information about İsmail Gaspıralı's life is given in the article. After that, verbs and gerunds from the 4 volume set of books named *Novel and Stories; Intellectual Works; Language, Literature and Travel Writings, and Education Articles*, were separately classified and examined with examples. These books belonging to Gaspıralı were translated into Turkish by Yavuz Akpınar, maintaining the original shape. In terms of structure, verbs are considered as simple verbs, derived verbs and combined verbs and the gerunds are classified under the title verb, adjective verb and envelope verbs. In this study, by casting the combined verbs, all verbs, gerunds, together with the casting, the frequencies that we call the frequency of word usage are discussed with 100 most commonly used verbs. In this study, Crimean Tatar Turkish verbs are given in alphabetical order.

Keywords: İsmail Gaspıralı, Simple, Derived and Combined Verbs, Gerunds, Frequency of Use.

Giriş

Fiil- fail bağlantısı doğrultusunda düşünülürse, dil kullanımı şahsiyetin yansıması olarak yorumlanabilir. Bu sebeple İsmail Gaspıralı dil kullanımını tahlil edebilmek için onun hayat hikâyesini gözden geçirmekte fayda mülâhaza edilmektedir.

Gaspıralı'nın hayatı hakkında pek çok kaynakta bilgi verilmektedir. Özetle Elçin'in makalesinde verilen bilgiler şu şekildedir. Gaspıralı, orduda subay bir babanın oğlu olarak 1851 yılında Avcıköy'de doğar. Ailece 1854'te Bahçesaray'a yerleşirler. On yaşına kadar ilkokula devam eden küçük İsmail'i Akmescit kolejine (jimnaz) gönderirler. Oradan da Moskova askerî lisesinin öğrencisi olur. Bu lisede dindaşı Mustafa Mirza ile tanışır. O sırada Osmanlı Devleti sınırları içindeki Giriit'e isyan vardır. Okuduğu lisede huzuru yoktur. Türklere karşı Kusçuluk ve İslâvcılık fanatizmi körükleniyordu. Gaspıralı, bu fanatik hava içinde tatilini okulda geçirmek yerine Türk kardeşlerine yardım için Odesa yolu ile İstanbul'a gitmeğe karar verir. Pasaportu olmadığından yakalanır. Artık liseye dönemez. Zincirli medresesine Rusça hocası olur. Bu sırada fikrî faaliyetini geliştirir. Sostov ailesinin kütüphanesinde mevcut Rus edebiyatı ile siyasî cereyanlara dair kitaplar okur. Ekonomik ve sosyal problemleri inceler. Rusya'da tatbik edilen gerpçilik cereyanı ile halka doğru gitme yolundaki çalışmalarını

* Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yeni Türk Dili Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi.

öğrenir. 1869'da Yalta'daki Dereköy okuluna öğretmen olur. 1871'de Türkiye'ye giderek subay olmak ister. Bu teşebbüsü gerçekleşmez. Paris'e gider. İki yıl kalır. Fransa'da kültür ve pedagoji yayınlarını takip eder. 1874'te İstanbul'a döner. Yazarlık hayatına başlar. 1875'te Kırım'a döner. 1878'de Bahçesaray Belediye başkanı olur. 1882'de Usûl-i Cedit mektebini açar. Kazan'a, Türkistan'a, Kafkasya'ya, Hindistan'a, Çin'e, Mısır'a seyahatler yapar. 1914'te hayata veda eder. (Elçin, 2002, 85)

İsmail Gaspıralı'nın eserleri 4 kitap hâlinde toplanmıştır. Bu çalışmada İsmail Gaspıralı'nın *Roman ve Hikâyeler; Fikrî Eserler; Dil, Edebiyat ve Seyahat Yazıları ve Eğitim Yazıları* isimli 4 ciltteki kitaplarından fiiller üzerinde durulacaktır. Eserde fiiller; basit, türemiş ve birleşik fiil olarak üç ana başlık altında toplanacaktır. Fiillerin tamamı dizinlenmiş çalışmamızdan hareketle kullanım sıklığı sıralamasında en sık kullanılan 100 fiil incelemeye konu edilecektir. Gaspıralı'nın 4 ciltlik kitabında 15 180 adet fiilimsi (Zarf Fiil Grubu 6 818, İsim Fiil Grubu 3 426, Sıfat Fiil Grubu 4 936), 2 459 adet birleşik fiil ve 242 adet basit fiil tespit edilmiş olup toplam sayı 17 881 adettir.

1. Fiiller

Türkçede fiiller; tek başına bir kelime olarak bir anlam belirten, hareketi, işi, oluşu karşılayan birimler olarak tanımlanabilir. Korkmaz, "Şekil bilgisinin addan sonra en önemli öğesi olan fiiller, iş ve hareket bildiren önemli sözlerdir. Fiiller karşıladıkları hareketler ile zaman ve mekân kapsamı içinde, somut ve soyut nesne ve kavramları ile ilgili her türlü oluş, kılış ve durumları bildirirler." (Korkmaz, 2009, 525).

Türk dili söz varlığı bakımından oldukça zengin bir dildir. Gerek isimlerin gerekse fiillerin kök hâllerinin dışında, bu köklere eklenen yapım ekleriyle yeni kelimeler türetilmiş ve söz varlığı bu sayede daha da zengin bir hâl almıştır. Türkçe sözcük türetme bakımından oldukça yetenekli bir dildir. İsimlerden ve fiillerden yeni ve bağımsız anlama sahip bir kelimeler ortaya çıkarılabilir. Bu, Türkçenin yapım eklerinin gücü sayesinde. Başlıca isimden isim, isimden fiil, fiilden isim, fiilden fiil yapım ekleri olarak dört başlık hâlinde ele alınan eklerden fiilden fiil ve isimden fiil yapım ekleri inceleme merkezine alınarak türetilmiş fiiller tasnif edilmiş ve incelenmiştir.

Korkmaz, fiillerin sınıflandırmasını şu şekilde tarif etmiştir; "Fiillerin çeşitli özellikleri vardır. Bu özellikleri dolayısıyla onları yapıları, içerikleri, anlamları, kılışları ve çatıları bakımından ayrı birer sınıflandırmadan geçirmek gerekir. Yapıları bakımından:

- a. Basit Fiiller
- b. Türemiş Fiiller
- c. Birleşik Fiiller olmak üzere üç ana gruba ayrılır" (Korkmaz, 2009, 528) demektedir.

1.1. Basit Fiil

Fiillerin herhangi bir ek almadan sadece kök durumundaki hâlleri basit fiil olarak adlandırılmaktadır.

Basit fiiller, kendi içlerinde daha basit anlamlı öğelere ayrılmazlar. Fakat aç-, ak-, aş-, bak-, göm-, gör-, il-, "bağlamak", koy-, öl-, tat-, var-, gibi basit fiillerin, En Eski Türkçe döneminde aç-<*a-ç-, aş-<*a-ş-, bak-<*ba-k-, göm-<*gö-m-, il-<*i-l- vb. biçimlerde daha basit köklere ayrılabilceğini gösteren belirtiler vardır. (Hacıeminoğlu, 1991, 19-29) Ancak, zamanla birbirleriyle kaynaşarak daha basit öğelere ayrılamaz birer kök fiil durumuna getirmiştir. Her ne kadar birçok Türkolog tarafından eleştiriye uğramış bir görüş ise, Ramstedt'e göre, Türkiye Türkçesindeki kök fiillerin büyük kısmı tek hecelidir. Korkmaz, fiilleri ses yapıları bakımından şöyle sınıflandırmıştır:

1.1.1. Ünlü+Ünsüz Şeklinde Olan Basit Fiiller

Eserde ünlü+ünsüz şekliyle oluşmuş toplam 27 fiil bulunmaktadır.

Aç-, ak-, al-, an-, as-, at-,er-, es-, eş-, et-, ez-, il-, in-, it-, ol-, oy-, oz-, öl-, öp-, ös-, öt-, öv-, öt-, uç-, ur-, uy-, üz-.

1.1.2. Ünsüz + Ünlü Şeklinde Olan Basit Fiiller

Eserde ünsüz + ünlü şekliyle oluşmuş toplam 3 fiil bulunmaktadır.

Cu-, de-, ye-.

1.1.3. ünlü +ünsüz+ ünsüz Şeklinde Olan Basit Fiiller

Eserde ünlü +ünsüz+ ünsüz şekliyle oluşmuş toplam 5 fiil bulunmaktadır.

Art-, ayt-, ölç-, ört-, ürk-.

1.1.4. ünsüz+ünlü+ünsüz Şeklinde Olan Basit Fiiller

Eserde ünsüz+ünlü+ünsüz şekliyle oluşmuş toplam 135 fiil bulunmaktadır.

Bak-, bar-, bas-, bat-, ber-, bık-, **bez-**, biç-, bil-, bin-, bit-, boğ-, **bol-**, boz-, böl-, bul-, **çap-**, cay-, **cıy-**, **coy-**, **cür-**, çal-, çak-, çat-, çek-, **çığ-**, çık-, çök-, çöz-, dal-, değ-, del-, dik-, din-, diz-, doğ-, dol-, don-, doy-, dök-, dön-, döv-, dur-, duy-, düş-, geç-, gel-, ger-, gez-, gir-, git-, giy-, göç-, gör-, kaç-, kal-, kak-, kan-, kap-, kay-, kaz-, **kel-**, kes-, kıl-, kır-, kıs-, kız-, kil-, kir-, kit-, kon-, kop-, koş-, kov-, köç-, kör-, kur-, küs-, **küy-**, küt-, piş-, saç-, sal-, ser-, **sep-**, sev-, sez-, sık-, sığ-, sil-, sok-, sor-, **sög-**, sön-, söv-, sun-, sur-, sus-, süz-, şaş-, şiş-, **tal-**, tap-, **teş-**, tiz-, tol-, **toy-**, tök-, tur-, tut-, tuy-, tüir-, tüş-, tüt-, var-, ver-, vur-, yağ-, yak-, yan-, yap-, yar-, yat-, yay-, **yav-**, yaz-, yek-, yen-, yet-, yık-, yor-, **yur-**, yum-, yut-, **yür-**, yüz-.

1.1.5. ünsüz+ünlü+ünsüz+ünsüz Şeklinde Olan Basit Fiiller

Bunların sayıları oldukça sınırlıdır. Eserde ünsüz+ünlü+ünsüz+ünsüz şekliyle oluşmuş toplam 8 fiil bulunmaktadır.

Çarp-, kalk-, **kayt-**, kork-, sars-, serp-, tart-, yirt-.

1.1.6. Dilimizde, bugün daha basit ögelere ayrılmadığı için kök fiil sayılan iki heceli fiiller de vardır. Eserde toplam 9 fiil tespit edilmiştir.

Acı-, ara-, **aşa-**, **eri-**, oku-, **oşa-** (benze-), öde-, uyu-, üşü-.

1.1.7. Birer çatı ekiyle genişletilmiş oldukları hâlde, Türkçede kök şekilleri kullanımdan düştüğü için, kök fiil sayılan birtakım donmuş fiiller de vardır: *avut-*, *barın-*, *çevir-*, *dağıl-*, *dağıt-*, *düşün-*, *getir-*, *ısıt-*, *işit-*, *kaldır-*, *kamaş-*, *uyan-*, *yakış-*, *yanaş-* vb.

Ayrıca çalışmamızda basit fiillerin dökümü yapılmış ve toplam 242 adet basit fiil tespit edilmiştir.

acı-	aç-	adaş-‘yanıl-‘	
*ağla-	bat-	çalış-	düş-
ak-	beğen-	çap-‘koş-‘	er-
al-	bekle-	çarp-	eri-
alda-‘aldat-‘	ber-	çat-	es-
alış-	bez-‘bık-‘	çek-	eş-
an-	bık-	çevir-	et-
anla-	bırak-	çıda-‘dayan-‘	ez-
ara-	biç-	çığ-‘çık-‘	gecik-
art-	bil-	çık-	geç-
as-	bin-	çök-	gel-
asra-‘yetiştir-‘	bit-	çöz-	ger-
aşık-‘acele et-‘	boğ-	dal-	getir-
at-	bol-‘ol-‘	de-	gez-
ayla-	boz-	değ-	gir-
ayt-‘söyle-‘	böl-	del-	git-
bağır-	bul-	dik-	giy-
bak-	buyur-	din-	göç-
bar-	büyü-	dinle-	gör-
bas-	carat-‘yarat-‘	diz-	göster-
	cay-‘hamur aç-‘	doğ-	il-
	cıla-‘ağla-‘	dol-	in-
	cıy-‘topla-‘	don-	inan-
	coy-‘kaybet-‘	doy-	işit-
	cu-‘yık-‘	dök-	it-
	cür-‘yürü-‘	dön-	kaç-
	çağır-	döv-	kak-
	çak-	dur-	kal-
	çal-	duy-	kalk-

*Ağ+la-, cı+la, (<*yığla), al+da- (al ‘hile’), söyle- (söz+le-), benze- (beniz+e) ... gibi fiillerde görülen fonetik değişimler, bu sözcüklerdeki eklerin yapım eki olduklarını fark edilemeyecek biçime getirmiş olduklarından, pek çok değerlendirmede olduğu gibi basit fiiller sınıfında sayılmışlardır.

kamaş-	oħş-a-'okş-a-'	sor-	unut-
kan-	oku-	sög- 'söv-'	ur-
kap-	ol-	sön-	usan-
karış-	oş-a-'benze-'	söv-	utan-
kay-	otur-	söyle-	uy-
kayt-'dön-'	oy-	sun-	uyu-
kaz-	oz-	sur-	üfür-
kazan-	öde-	sus-	üleş-
kel-'gel-'	öl-	süprü-	ürk-
kes-	ölç-	süz-	üşü-
kıl-	öp-	şaş-	üz-
kır-	ört-	şış-	var-
kıs-	ös-'büyü-'	tal-'yorul-'	ver-
kız-	öt-'geç-'	tanı-	vur-
kil-	öt-	tap-	yağ-
kir-	öv-	tart-	yak-
kişne-	pekiş-	teş-'del-'	yan-
kit-	piş-	tiz-	yap-
kon-	saç-	tohta-	yar-
kop-	sal-	toku-	yat-
kork-	salla-	tol-	yav-'yağ-'
koru-	sars-	toy-'doy-'	yay-
koş-	sep-'serp-'	tök-	yaz-
kov-	ser-	tur-	ye-
köç-	serp-	tut-	yek-
kör-	sev-	tuy-	yen-
kur-	sez-	tür-	yet-
kuru-	sıçra-	tüş-	yık
küs-	siğ-	tüt-	yirt-
küt-	sık-	uç-	
küy-'yan-'	sil-	uğra-	
makta-'öv-'	sok-	ulaş-	
yık-	yor-	yür-'yürü-'	
yirt-	yum-	yürü-	
yoğur-	yut-	yüz-	

1.2. Türemiş Fiiller

İsim veya fiil kök ve gövdelerine isimden fiil ve fiilden fiil yapım ekleriyle türetilmiş fiiller demektir.

1.2.1. Fiilden Türemiş Fiiller

Fiil kök ve gövdelerine getirilen fiil türetmek için kullanılan eklerdir. Bu başlık altında fiil türetme ekleri içinde sayılan çatı ekleri kimi dilbilimcilerce yapım eki sayılmamakla birlikte Zeynep Korkmaz'ın tasnif ve tarifine dayalı bir yol izlenmiştir.

1.2.1.1. -Dir- / -Dür-

Fiilden fiil yapım eki olan -Dür eserde sıkça kullanılan bir ektir.

Korkmaz, "İki ayrı ettirgenlik ekinin kaynaşmasından oluşan, ünlü ve ünsüz uyumlarına bağlı olarak sekiz biçime girebilen -Dir-/Dur- eki, Türkiye Türkçesinde işlek eklerindedir. Ünsüz ile sonuçlanan geçişli ve giçişsiz fiil kök ve gövdelerine gelerek oldurma ve yaptırma bildiren geçişli fiiller türetir." (Korkmaz, 2009, 126)

Hacıeminoğlu'nun, "Ettirgen fiiller teşkil eden işlek bir ektir. Ekin ilk sesi, bağlandığı fiil tabanının son sesinin tesiri ile - t- veya - d- olabilmektedir. Ayrıca, bunun ya - t- ve - ur- / - ür- eklerinin birleşmesiyle yahut da, art- / ar-t-ur- gibi bir fiilin heceleme sırasında ar-tur- şeklinde bölünmesi sonucu teşekkül etmesi mümkündür." (Hacıeminoğlu, 2016, 48) söylemektedir.

Gaspıralı'nın 4 ciltlik eserinde bu ek ile kurulmuş 171 fiil bulunmaktadır.

Açtır-, **açuvlandır-**, ağırlaştır-, akıt-, alıştır-, Almanlaştır-, andır-, anlaştır-, araştır-, arttır-, ateşlendir-, **avuştur-**, ayaklandır-, aylandır-, azdır-, ballattır-, bahsettir-, baktır-, bastır-, beğendir-, **bezdır-**, bırakır-, bildir-, bilgilendir-, birleştir-, boğdur-, **boldur-**, bozuştur-, böldür-, bulandır-, bulundur-, büzüştür-, canlandır-, caydır-, cevaplandır-, cildir-, çaldır-, çaptır-, çarpıştır-, çatıştır-, çektir-, çıldır-, çöktür-, daldır-, dalaştır-, değiştir-, delillendir-, dinlendir-, dolandır-, doydur-, döndür-, durdur-, duydur-, eğlendir-, eriştir-, ettir-, evlendir-, fehimlendir-, ferahlandır-, Fransızlaştır-, geçikdür-, geciktir-, geçindir-, geliştir-, genelleştir-, gerektir-, gezdir-, giydir-, giyindir-, görüştür-, göz gezdir-, göze aldir-, güldür-, güzelleştir-, haddi bildir-, hâlettir-, hareketlendir-, heveslendir-, hissettir-, hoşlandır-, huruf arttır-, ilgilendir-, inandır-, indir-, işittir-, iyileştir-, kalem aldir-, kararlaştır-, karıştır-, kaydettir-, kazandır-, kazdır-, kederlendir-, kesbettir-, keşfettir-, kıldır-, kızdır-, kızıklandır-, kolaylaştır-, **kuvandır-**, kuvvetlendir-, lezzetlendir-, mahvettir-, merkezleştir-, meşakkatlendir-, metruklendir-, meydanlaştır-, naksettir-, namaz kıldır-, nazlandır-, neşrettir-, nurlandır-, Ortodokslaştır-, ozdur-, öldür-, öptür-, rahatlandır-, Ruslaştır-, sadelendir-, sadeleştir-, sağlamaştır-, sakinleştir-, saldır-, setrettir-, sezdir-, sıkıştır-, sındır-, soraştır-, söndür-, söylendir-, suklandır-, süslendir-, şanlandır-, şekillendir-, şereflendir-, tanıtır-, tazelendir-, **tirmalandır-**, **toldur-**, **toydur-**, tutuştur- Türkçeleştir-, tüzettir-, ulaştır-, unuttur-, usandır-, utandır-, uyandır-, uydur-, uzaklaştır-, uzlaştır-, ümitlendir-, üstür-, yağdır-, yakınlaştır-, yaklaştır-, yaktır-, yanaştır-, yandır-, yaptır-, yaraştır-, yatıştır-, yazdır-, yedir-, yerleştir-, yetiştir-, yönlendir-, yuttur-, zenginleştir-, ziyalandır-,

1.2.1.2. - (I,U)I-

İncelenilen kelimelerde sıklıkla rastlanılan bu ek geçişli fiil kök ve gövdelerinden geçişsiz edilgen fiiller türetir. Korkmaz " Bu ek hem çatı eki olma hem de özel anlamda yeni kelimeler türetme özelliği taşır. Genellikle, ünsüzle biten geçişli fiil kök ve gövdelerinden 'olma' ya da 'yapılma' bildiren edilgen fiiller türetir." (Korkmaz, 2009, 127)

Gaspıralı'nın 4. Ciltlik eserinde bu ek ile kurulmuş 235 fiil bulunmaktadır.

Addedil-, ağıril-, ağlanul-, akızıl-, alışıl-, alıştırıl-, Almanlaştırıl-, anıl-, anlaşıl-, aranıl-, araştırıl-, arttırıl-, aşıl-, atıl-, ayıl-, ayrıl-, bahşedil-, bakıl-, barıl-, basıl-, bastırıl-, başlanıl-, bayıl-, beğenil-, beklenil-, bırakıl-, biçil-, birleştiril-, bozul-, bulundurul-, buyrul-, bayıl-, beril-, boğul-, bunal-, bükül-, **cayıl-**, **cıyıl-**, **coyul-**, **cürül-**, cayıl-, cıyıl-, cıyul-, coyul-, cumul-, cuvul-, cürül-, çekil-, çiyul-, çağrıl-, çalışıl-, çekil-, çekil-, çevril-, çıkıl-, çıkartıl-, çıkarıl-, çizil-, çözüml-, dağıl-, dağıtıl-, darıl-, davranıl-, dayandırıl-, dayanıl-, değişil-, değiştiril-, denil-, dikil-, diril-, dizil-, doğrul-, dolaşıl-, doldurul-, donatıl-, doğul-, doyul-, dökül-, döndürül-, döşel-, Ddurul-, duyul-, düşünül-, edil-, eğil-, ekil-, eritil-, ezil-, geçil-, geçiril-, geliştiril-, genişletil-, getiril-, geril-, gidil-, giril-, giyil-, göçürül-, görül-, görüşül-, gösteril-, götürül-, güvenil-, hamedil-, içil-, ileril-, inanıl-, inil-, irkil-, istenil-, işitil-, iyileştiril-, izlenil-, kaçınıl-, kaldırıl-, kandırıl-, kapatıl-, karışıl-, katıl-, kaovrul-, kaynatıl-, kazanıl-, kazıl-, kesbedil-, kesil-, kırıl-, kızarıl-, kolaylaştırıl-, konul-, korunul-, kovul-, koyul-, körül-, kullanıl-, kurtul-, **kütül-**, kapıl-, katıl-, kazıl-, koşul-, koyul-, mahvedil-, methedil-, nakledil-, nakşedil-, nefyedil-, okul-, okutul-, oturtul-, oyul-, öğretil-, ölçünül-, örtül-, **öğertil-**, pişiril-, pükürül-, reddedil-, Ruslaştırıl-, saçıl-, saldırıl-, sarıl-, satıl-, sarsıl-, savrul-, seril-, serpil-, sevil-, sıkıştırıl-, sıkıl-, sınırlandırıl-, sıyırıl-, silin-, sokul-, sorul-, sökül-, söylenil-, söyleşil-, sürül-, seril-, sıkıl-, savrul-, sıyırıl-, tanıl-, tapıl-, tartıl-, tartışıl-, taşıl-, taşlanıl-, taşlatıl-, tıkal-, toktal-, tökül-, töşel-, tutul-, Türkleştiril-, **tüşürül-**, **tüzetil-**, uğraşıl-, uzlaştırıl-, üleştiril-, ürkül-, üzül-, varıl-, vardırıl-, vazedil-, vazgeçil-, vurul-, yandırıl-, yanıl-, yapıl-, yaptırıl-, yaratıl-, yaraştırıl-, yatıl-, yatıştırıl-, yazdırıl-, yazıl-, yenil-, yerleştiril-, yetişil-, yetiştiril-, yığıl-, yıkıl-, yorul-, yönetil-, yutul-, yükseltil-, yürütül-, zammedil-, zemmedil-, umul-, uzal-, umul-, uyal-

1.2.1.3. - (I,U)n-

Görevi dönüşlülük olan bir çatı ekidir.

Korkmaz, "Asıl görevi, genellikle geçişli fiillerden 'olma' ve bazen de 'yapma' bildiren dönüşlü fiiller türetmektedir. -n-'li fiillerde, fiilin gösterdiği işi yapana yani özneye döner: giyin-, taşı-n gibi. Yapılan işin yapana dönmüş olması, fiile hem 'olma', 'yapma' bildirme özelliği hem de eke 'dönüşlülük' bildirme işlevi kazandırmıştır." (Korkmaz, 2009, 129)

Gaspıralı'nın 4 ciltlik eserinde bu ek ile kurulmuş 67 fiil bulunmaktadır.

Aylan-, acın-, addolun-, affolun-, ağlan-, aldan-, algılan-, aran-, avun-, bilin-, bölün-, bulan-, bulun-, **ciym-**, **cuvun-**, çalın-, çekin-, dayan-, dilen-, diren-, dolan-, donan-, edin-, ellen-, geçin-, gelin-, gezin-, giyin-, hâllolun-, isten-, izlen-, katlan-, korun-, kuşan-, **mahtan-**, nasbolun-, nefyolun-, neşrolun-, okun-, oynan-, öden-, öğün-, ölçün-, örtün-, övün-, salın-,

sakın-, salın-, sevin-, silin-, soyun-, söğün-, talan-, takın-, tanın-, tartın-, taşın-, tokun-, tutun-, urun-, uzan-, uyan-,
vurun-, yaran-, yaslan-, yelten-, yetin-.

1.2.1.4. - (I,U)ş-

Çok işlek olan bu ek iki fonksiyon taşır: ortaklaşma yani karşılıklı yapılma, birlikte yapılma ve oluş ifade eder. Fakat ortaklaşma fonksiyonu daha sık kullanılır, bu yüzden ortaklaşma ve işteşlik eki gibi isimleri vardır. Korkmaz, “-(I)ş-, -(U)ş- eki, fiil kök ve gövdelerine gelerek birbirinden farklı birkaç işlev yüklenmiş bir çatı ekidir. Çok işlek olan bu ek in asıl görevi fiilin özneye olan bağlantısı açısından, işteşlik temelinde ortaklaşa bir işi göstermesidir.” (Korkmaz, 2009, 131-132) söylemektedir.

Karaağaç, “Bütün eylem kök ve gövdelerine getirilen ve Türkçenin bütün zamanlarında işlek olan bir ektir.” (Karaağaç, 2012, 280)

Gaspıralı'nın 4 ciltlik eserinde bu ek ile kurulmuş 98 fiil bulunmaktadır.

Ağlaş-, alış-, anlaş-, aralaş-, asanlaş-, avuş-,ayrış-, ayrılış-, aytış-, bakış-, barış-, beriş-, biliş-, bitiş-, buruş-, ciddileş-, çatallaş-, çatış-, çataş-, çekiş-, çıkış-, dalaş-, darlaş-, deşiş-, dostlaş-, edebileş-, eriş-, fenalaş-, giriş-, geliş-, gruplaş-, güşül-, güreş-, güzelleş-, iliş-, iltifatleş-, insanileş-, iyileş-, kalkış-, kaynaş-, kaytış-, keliş-, kıkırış-, kolaylaş-, koşuş-, körüş-, kuvanış-, küneleş-, olgunlaş-, oturuş-, oynaş-, öpüş-, paylaş-, sadeleş-, sağlamlaş-, sataş-, savaş-, saoluklaş-, selamlaş-, sertleş-, sıkış-, sığış-, soraş-, soraş-, söyleş-, sözleş-, sürüş-, tanış-, **tırmaş-**, tokalaş-, toplaş-, tutuş-, uğraş-, ulaş-, **uruş-**, uzaklaş-, uyuş-, uzlaş-, üleş-, vahşileş-, vedalaş-, yakınlaş-, yakış- yaklaş-, yanaş-, yatış-, yapış-, yaraş-, yazış-, **yengileş-**.

1.2.1.5. - (I,U)r-

Korkmaz, “-(I,U)r- eki, Eski Türkçe - (U)r- ettirgenlik ekinin ünlü uyumuna göre biçimlenmiş türüdür. İşlev bakımından -Ar- ekiyle görevdeştir. Ancak, onun gibi körelmiş bir ek değil, işlek bir ektir.” (Korkmaz, 2009, 131)

Gaspıralı'nın 4 ciltlik eserinde bu ek ile kurulmuş 22 fiil bulunmaktadır.

Artır-, barur-, batır-, bitir-, doğur- doyrur-, düşür-, geçir-, göçür-ıçır-, kaçır-, kaygır-, **keçir-**, köçür-, pişir-, şaşır-, şişir-, **tüşür-**, uçur-, yarar-.

1.2.1.6. - (A)r-

Korkmaz, “-Ar- eki, ünsüzle sonuçlanan geçişsiz belirli bazı fiillerden geçişli fiiller türeten bir ettirgenlik ekidir: çıkar-, çöker-, gider-, kopar-, onar- gibi.” (Korkmaz, 2009, 126) söylemektedir.

Gaspıralı'nın 4 ciltlik eserinde bu ek ile kurulmuş 14 fiil bulunmaktadır.

Ağar-, aktar-, başar-, çıkar-, **çığar-**, kopar-, kabar-, karar-, kaygır-, kızar-, kopar-, köpür-, pişir-.

1.2.1.7. - (I,U)t-

Korkmaz, “-t- eki, ünlü ile ya da akıcı veya patlayıcı ünsüzlerden biriyle biten geçişli ve geçişsiz fiil kök ve gövdelerine gelerek ettirgenlik fiilleri kuran işlek bir çatı gibidir. Bir kısım fiillerde yerini -(I)/-(U)r- ettirgenlik ekiyle birleşerek oluşturduğu -Dır/-Dur- ekine bırakmıştır.”

Gaspıralı'nın 4 ciltlik eserinde bu ek ile kurulmuş 54 fiil bulunmaktadır.

Akıt-, aldat-, batır-, bitir-, büyü-, çıkart-, çoğalt-, çürüt-, dağıt-, dinlet-, dirilt-, doğrult-, doğrut-, düzelt-, eğerlet-, erit-, fırlat-, genişlet-, getirt-, incit-, işlet-, kapat-, karart-, kıçkirt-, kısalt-, kurut-, mahtat-, okşat-, okut-, oşat-, oturt-, ozat-, oynat-, öğret-, öptür-, östür-, parlat-, pişirt-, püskürt-, saldırt-, söğüt-, söylet-, şaşirt-, tanı-, titret-, toktat-, uzat-, ürküt-, yasat-, yaşat-, yorult-, yönelt-, yükselt-, yürüt-.

1.2.2. İsimden Türemiş Fiiller

1.2.2.1. +A-

Gaspıralı'nın 4 ciltlik eserinde Korkmaz'ın; “+A- eki; n, l gibi akıcı ve geçişsiz fiiller türeten bir ektir. Çok seyrek olarak iki hecelilerle de gelmiştir. Ancak, bunlarda ikinci hecenin ünlüsü düşmüştür.” şeklinde tanımladığı bu ek ile oluşmuş 9 adet fiil tespit edilmiştir. (Korkmaz, 2009, 111)

Aşa-’yemek yemek’, aksa-, boya-, dile-, güürilde-, **çıda-**’dayan-’, gizle-, harca-, kapa-, oyna-, tara-, yaşa-.

1.2.2.2. +IA -

Korkmaz, “+IA- eki, eski Türkçeden beri bütün lehçelerde canlı ve çok işlek olan bir addan fiil türetme ekidir. Türkiye Türkçesinde de verimli ve anlamca çok yönlü türetmeler yapmıştır. Tek veya çok heceli her türlü ad kök ve gövdeleriyle, sıfat, zarf vb. ad soylu sözlere de gelerek geçişli ve geçişsiz fiiller türeten bir ektir.” (Korkmaz, 2009, 116)

İncelemeye konu eserlerde bu ek ile kurulmuş 110 fiil bulunmaktadır.

Açıkla-, ağırla-, ağla-, algıla-, alkışla-, aşığıla-, asla-, ateşle-, avla-, bağla-, başla-, **bayla-**, belirle-, belle-, benze-, besle-, boğazla-, boşla-, boyala-, **buzla-** cevapla-, cezala-, çatla-, **davuşla-**, destekle-, destele-, dikle-, dişle-, eğerle-, elle-, engelle-, etkile-, fehmlerle-, fikirle-, fırla-, fitille-, gecele-, genişle-, gerile-, gıdıkla-, gizle-, gözle-, gürlere-, hatırla-, hazırla-, hesapla-, **horla-**, ilerle-, imzala-, isle-, ispatla-, işle-, izle-, kadirle-, kapla-, karala-, kararlarla-, kargala-, **karavulla-**, karşıla-, kilitle-, körle-, kucakla-, kutla-, **künle-**, lekele-, nikâhla-, **oyla-**, **öpkele-**, özetle-, parala-, parla-, patla-, planla-, rahatla-, rastla-, sağla-, sakla-, salla-, sapla-, **sayla-**, selamla-, **sıyla-**, sihirle-, sıvalla-, soyutla-, şavla-, **şaşmala-**, taşla-, tazele-, tekmiyle-, temizle-, terle-, topla-, tuzla-, ufala-, uyla-, yağmala-, yaldızla-, yakala-, yarala-, yolla- **yukla-**, yükle-, zehirle-, ziynetle-, zorla-.

1.2.2.3. +Al -

Korkmaz, bu ek için "+A ekiyle edilgenlik bildiren -l çatı ekinin kaynaşmasından oluşan +Al- eki, ünsüzle sonuçlanan sıfatlardan 'olma' bildiren fiiller türeten bir birleşik ektir. Bu türetmelerde -l ekinin işlevi etkin durumdadır: azal-, bolal-, çoğal-, daral-...vb." (Korkmaz, 2009, 112) der.

İncelediğimiz eserlerde bulduğumuz 9 fiil +A- bulunmaktadır.

Aşal-, azal-, boşal-, bunal-, çoğal-, düzel-, **tüzel-**.

1.2.2.4. +I -

Korkmaz, "Ünlü ile biten sıfatlardan 'olma' bildiren fiiller türetmiş bir ektir. Sonu -k ile biten sıfatlarda bu sesin eriyip kaybolduğu görülür. 'Olma' bildiren işlevi dolayısıyla +Al- ve +Ar- birleşik ekleriyle görevdeştir: durul-, incel-, kocal-, ...vb." (Korkmaz, 2009, 116) söylemektedir.

Eserlerde bulduğumuz 6 fiil +I- bulunmaktadır.

Diril-, izil-, kısal-, örtül-, sorul-, takıl-.

1.3. Birleşik Fiiller

İsim veya isim soylu kelimelerin yardımcı fiillerle birleşerek oluşturdukları fiil yapısına birleşik fiil adı verilmektedir. Korkmaz, "Birleşik fiiller, bir ad soylu Türkçe veya yabancı kökenli bir kelime ile; etmek, olmak, olunmak, eylemek, kılmak, kılınmak, yapmak yardımcı fiillerin birleşmesinden ya da belirli kurallar içinde bir araya gelmiş iki ayrı fiilin anlamca kaynaşmasından oluşmuş yapılardır." (Korkmaz, 2009, 530)

Birleşik Fiil grupları (2459)

1.3.1. İsim+eyle- Yapısıyla Oluşmuş Birleşik Fiiller (73)

ayıp eyle-, dua eyle-, galebe eyle-, inayet eyle-, kanaat eyle-, karar eyle-, sual eyle-, vaat eyle-, zülüüm eyle-, ziyaret eyle-.

1.3.2. İsim + et- Yapısıyla Oluşmuş Birleşik Fiiller (507)

acele et-, ağılık et-, bina et-, defter et-, dualar et-, galebe et-.

1.3.3. İsim + kıl- Yapısıyla Oluşmuş Birleşik Fiiller (35)

avf kıl-, bahis kıl-, davet kıl-, hayran kıl-, ihsan kıl-, mesut kıl-, maişet kıl-, sabır kıl-, taaccüp kıl-.

1.3.4. İsim + ol- Yapısıyla Oluşmuş Birleşik Fiiller (365)

adam ol-, âdet ol-, arif ol-, bahadır ol-, bahis ol-, bina ol-, bahtiyar ol-, cahil ol-, cevap ol-.

1.3.5. İsim + al- Yapısıyla Oluşmuş Fiiller (20)

Abdest al-, aklını al-, cesaret al-, cevap al-, ders al-, dikkate al-, haber al-, hatır al-, hesaba al-, hisse al-, ilim al-, iltifat al-, malumat al-, mektup al-, meydan al-, müsaade al-, ruhsat al-, razılık al-, talim al-.

1.3.6. İsim + bul-/ +bulun- Yapısıyla Oluşmuş Fiiller (22)

Zayıf bulun-, mesul bulun-, yol bulun-, müzakerede bulun-, mütekellim bulun-, müdafaa bulun-, muntazır bulun-, mevcut bulun-, meşgul bulun-, mesul bulun-, malumat bulun-, mecbur bulun-, mahrum bulun-, mahpus bulun-, mahdut bulun-, hazır bul-, haber bulun-, fikirde bulun-, deva bul-, çare bul-, can bul-, aksi bulun-.

1.3.7. İsim + çık- Yapısıyla Oluşmuş Fiiller (4)

Fayda çık-, meydana çık-, sefere çık-, yola çık-.

1.3.8. İsim + tut-/ +tutun Yapısıyla Oluşmuş Fiiller (4)

İş tut-, kalem tut-, sohbetle tutun-, yol tut-.

1.3.9. İsim + Düş- Yapısıyla Oluşmuş Fiiller (3)

Fikre düş-/tüş-, mezara düş-, yola düş-/tüş-.

1.3.10. İsim + gel- Yapısıyla Oluşmuş Fiiller (5)

Galip gel-, hatır gel-, hoş gel-, lazım gel-, rast gel-.

1.3.11. İsim + getir- Yapısıyla Oluşmuş Fiiller (1)

Rast getir-.

1.3.12. İsim + edin- Yapısıyla Oluşmuş Fiiller (3)

Âdet edin-, amel edin-, vatan edin-.

1.3.13 İsim + oku- Yapısıyla Oluşmuş Fiiller (1)

Dua oku-.

2. Fiilimsiler

2.1. Zarf-Fiil

Korkmaz, zarf-fiiller için "Cümlede yüklem anlamını çeşitli yönlerden etkileyen, fiilden bazı eklerle yapılmış, şahıs ve zaman belirtmeyen zarf görevindeki kelime." (Korkmaz, 1992, 178) şeklinde tanımlamıştır.

Zarf-Fiil (6 818)

İncelemeye konu eserlerde kullanım sıklığı bakımından değerlendirmeye alınan zarf-fiil yapım ekleri ile oluşmuş zarf-fiiller şunlardır:

2.1.1. -Up (6 180)

Taramış olduğumuz Gaspıralı'nın eserlerinde oldukça sık kullanılan bir zarf-fiil ekidir.

gelip	bulundurulup	sıypap	fenalaşıp	kaçıp
gidip	varıp	cuvup	fıkredip	satıp
bakıp	kapıp	kuvanışıp	doymayıp	girmeyip
şasıp	ayırp	abdırap	uğraşmayıp	başlap
bermeyip	karişıp	oşap	gözetip	meydanlaşıp
asramayıp	yetişmeyip	serilip	eğlenip	neşrolmayıp
alıp	toktatup	kurtarıp	çevirip	tutup
alınmayıp	yasap	dolaşıp	kızıp	kalmayıp
öğrenip	kurtulmayıp	batırıp	çevrilip	nakledip
buyurup	celbedip	açılıp	bağırıp	yollanıp
kalmayıp	doğup	işletip	şasıp	tapılmayıp
gelip	şasıp	koyup	yollap	boşaltıp
olunup	aylanıp	kılıp	dağılıp	işidip
avdet edip	keyiflenip	gösterilip	kaytıp	ozdurup

2.1.2. - Inca (74)

olmayınca	verince	geçince	varınca	ayrılınca
iktizasınca	iktizasınca	hükümünce	olunca	lazımınca
gelince	yetişince	başlayınca	tırmaşınca	varınca
varınca	barınca	belleyince	yetişince	kaytınca
bildirmeyince	özlerince	olmayınca	özlerince	
tırmaşınca	edince	boyunca	başlayınca	
mefhumunca	boyunca	görünce	belleyince	
varıncaya	gelince	ayrılınca	olmayınca	

2.1.3. - ken (18)

turur iken	müracaat	barken	konusurken	hazırlanırken
bahsederken	ederken	mümkünken	basederken	
geçerken	bitirirken	dururken	geçerken	
giderken	gelmişken	ortadayken	söz ederken	

2.1.4. -ArAk (377)

bahsederek	acizane olarak	ilerleyerek	karşılaşarak	geçerek
olarak	davet ederek	dolaştırarak	azarak	yoksullaşarak
addederək	görüşerek	taşıyarak	alarak	öğrenmeyerek
kabul ederek	fahrederek	neşrederek	kandırılarak	bulunarak
söz etmeyerek	açık olarak	bırakarak	menederek	varmayarak

<i>akdederek</i>	<i>zammederek</i>	<i>öğrenerek</i>	<i>kışkırtarak</i>
<i>göstererek</i>	<i>görerek</i>	<i>sömürerek</i>	<i>sürerek</i>
<i>gezinerek</i>	<i>kaybederek</i>	<i>reddederek</i>	<i>püskürterek</i>
<i>bulunarak</i>	<i>bahsederek</i>	<i>görmeyerek</i>	<i>alkışlayarak</i>

2.1.5. -DIKÇA (125)

<i>oldukça</i>	<i>gösterdikçe</i>	<i>geçirilmedikçe</i>	<i>ilerledikçe</i>	<i>indikçe</i>
<i>olmadıkça</i>	<i>anlaşmadıkça</i>	<i>edildikçe</i>	<i>bakıldıkça</i>	<i>durdukça</i>
<i>iyileştikçe</i>	<i>geldikçe</i>	<i>koşuldukça</i>	<i>işitildikçe</i>	<i>ölmedikçe</i>
<i>arttikça</i>	<i>gittikçe</i>	<i>bulundukça</i>	<i>gittikçe</i>	<i>arttikça</i>
<i>yaklaştıkça</i>	<i>baktıkça</i>	<i>verdikçe</i>	<i>bakıldıkça</i>	<i>geçmedikçe</i>
<i>bilmedikçe</i>	<i>ezebildikçe</i>	<i>bakılmadıkça</i>	<i>ilerledikçe</i>	<i>alışıkça</i>
<i>yazdırmadıkça</i>	<i>dolaştıkça</i>	<i>fikrettikçe</i>	<i>yattıkça</i>	

2.1.6. - mAdAn (7)

<i>etmeden</i>	<i>vermeden</i>	<i>duymadan</i>
<i>olmadan</i>	<i>düşünmeden</i>	<i>iddia etmeden</i>

2.1.7. - mAksIzIn (3)

<i>olmaksızın</i>	<i>sıkışmaksızın</i>	<i>kakışmaksızın</i>
-------------------	----------------------	----------------------

2.1.8. - mAktA (3)

<i>artmakta</i>	<i>bulmakta</i>	<i>fevrolunmakta</i>
-----------------	-----------------	----------------------

2.1.9. -DIktA (12)

<i>turdukta</i>	<i>yasaldıkta</i>	<i>geldikte</i>
<i>durdukta</i>	<i>salladıkta</i>	<i>olundukta</i>
<i>gördükte</i>	<i>yetiştikte</i>	

2.1.10. -Gaç (19)

<i>ayrılğaç</i>	<i>tüşgeç</i>	<i>turğaç</i>
<i>alğaç</i>	<i>girgeç</i>	<i>bakkaç</i>
<i>yetişgeç</i>	<i>bitirgeç</i>	<i>kaytkaç</i>
<i>olğaç</i>	<i>yetişgeç</i>	<i>yetişkeç</i>
<i>ölgeç</i>	<i>patlağaç</i>	

2.2. Sıfat-Fiil

Korkmaz, sıfat-fiiller için "Sıfat-fiil sayı ve şahsa bağlı fiil çekimine girmeyen, fakat aldığı eklerle fiilin zamana bağlı olarak taşıdığı kavramı sıfatlaştırdığından kendisine sıfat ve fiil niteliklerini birleştiren fiil şekli." (Korkmaz, 1992, 132) diye tanımlamıştır.

Sıfat-Fiil (4 936)

İncelemeye konu eserlerde kullanım sıklığı bakımından değerlendirmeye alınan sıfat-fiil yapım ekleri ile oluşmuş sıfat-fiiller şunlardır:

2.2.1. - An (2199)

<i>acımayan</i>	<i>aşayan</i>	<i>besleyen</i>	<i>bolğan</i>	<i>cüren</i>
<i>adlandırılan</i>	<i>atanmayan</i>	<i>biçen</i>	<i>bozan</i>	<i>çıkan</i>
<i>ağlayan</i>	<i>bahşeden</i>	<i>bilmeyen</i>	<i>bulunan</i>	<i>çıkan</i>
<i>alınan</i>	<i>benzemeyen</i>	<i>bilmeyen</i>	<i>bulunmayan</i>	<i>çıkarılan</i>

denilen	görülen	koşan	oluşturulan	yazılan
eriştiren	görülmeyen	kullanılan	parlayan	yazılğan
fitilleyen	gülen	nakleden	sallayan	yetişmeyen
gelen	inanan	neşrolunan	saran	yönetilen
gelenler	inleten	neşrolunan	sayılan	yürüten
gereken	işleyen	olan	süren	zikrolunan
gezen	kalan	olğan	yakan	
görenler	korkan	olmayan	yaşayan	

2.2.2. - dUk (2385)

işlemedikleri	verdikleri	bulunduğu	uruştugu	getirdiği
olduğu	buldukları	gördüğü	görüldüğü	girdiği
koyduğu	getirdiği	konulduğu	bardığı	birleştiği
yüklediği	tüştüğü	oturduğu	düştüğü	öğrendiği
işittiği	koymadıkları	düşündüğü	kaldıkları	yedikleri
buldukları	istedikleri	toktadıkları	görmediği	bolduğu
ettiği	oldukları	tüştükleri	satıldığı	turdukları
bildiği	kayttıkları	eritildiği	dediği	verildiği
değişildiği	püskürdüğü	vardıkları	tapıldığı	söylediği
olmadığı	başladığı	gördüğü	taladığı	kayttığı
gittiği	gerektiği	konulduğu	şaştığı	
saylandığı	koşulduğu	okulduğu	kariştirdiği	
yollandığı	hükmettikleri	geldiği	anlaşıldığı	

2.2.3. - AcAk (222)

göreceği	olacağı	verileceği	vermeyeceği	kelişmeyeceği
geçecek	okunacak	kaldıracağı	doymayacak	gösterecek
birleşeceği	katılınacağı	okuyacak	bozulacağı	dokunacak
görüleceği	göstereceği	fikrolunacak	gösterecek	alışacağı
kalacak	kalabileceği	söyleyeceği	görmeyeceği	alınacak
tutacağı	geleceği	çalışılacak	verileceği	diyeceği
olunacak	çıkmayacağı	görülecek	ulaşacağı	
gidecek	işiteceği	çıkacağı	yükseleceği	
götürmeyecek	başlanacak	yazılacağı	bulunacağı	
varacağı	göreceği	olacağı	eğlendirecek	

2.2.4. - mİş (97)

bulunmuş	işlenmiş	belirlenmiş	görölmüş	okumuş
okumuş	dağılmış	göstermiş	çılalanmış	bulunmuş
neşredilmiş	düşmüş	bulmuş	gönderilmiş	donatılmış
koyulmuş	yazılmış	olmamış	yazılmış	kurtulmuş
yetişmiş	asılmış	kalkmış	görmüş	belirlenmiş
yasalmış	görmüş	yasalmış	çıkılmış	nizamlanmış
aklanmış	kokuşmuş	yetmemiş	çekilmiş	unutulmuş
zehirlenmiş	dalmış	ayrılmış	kucaklanmış	bulmuş
ağarılmış	başlanmış	düşmüş	yetişmiş	giymiş
hazırlanmış	dalmış	bulmuşları	görölmüş	gelmiş
yasalmış	kalmış	aytılmış	alınmış	kılmış
bozulmuş	saylanmış	kalmamış	edilmiş	işlenmiş
düşmüş	sürmelenmiş	kaynamış	olmuş	görmüş

2.2.5. -mAz (33)

gelmez	bilmezler	gerekmez	bitmez	yazmaz
konulmaz	ulaşılmaz	sezmez	kurtulmaz	
girmez	bulunmaz	görmez	çekmez	
görmez	bilmez	görünmez	olmaz	
işitmez	geçinmez	edilmez	tükenmez	

2.3. İsim Fiil

Korkmaz, isim-fiiller için "Fiilin isim gibi kullanılması; isim gibi kullanılan fiil." (Korkmaz, 1992, 89) şeklinde tanımlamıştır.

İsim-Fiil (3 426)

İncelemeye konu eserlerde kullanım sıklığı bakımından değerlendirmeye alınan isim-fiil yapım ekleri ile oluşmuş isim-fiiller şunlardır:

2.3.1. - mAk (2349)

yazmak	kılmak	kakmamak	silahlanmak	sadeleştirmek
sakatlamak	etmek	öğrenmek	vedalaşmak	uğraşmak
yıklmak	asramak	setretmek	tökmek	ozdurmak
çıkarmak	girişmek	cemedilmek	toplamak	kurtarmak
bildirmek	gülüştürmek	yanarmak	zevketmek	yollamak
yazmak	ezmek	gözetmek	ezmek	kirgizmek
çıkarmak	avlamak	beslemek	arttırmak	uyandırmak
coymak	vermek	bastırmak	aytırmak	serpmek
bağlamak	kaçmak	kaydetmek	teftişlemek	oylamak
bozmak	çıkarmak	pişirmek	evlenmek	
olmak	kolaylaştırmak	geçmek	nakletmek	
bildirmek	fikretmek	körlemek	bahsetmek	

2.3.2. - mA (1077)

soyunma	arama	kovma	soraşma	ayrışmama
kaydetme	koşulma	verme	kurutma	uyanma
alma	getirme	tüşme	sayrama	kaytma
sarıma	okutma	alma	sadeleşme	çağırma
basma	kaçma	hazırlama	yayılma	zaptetme
buyrulma	bulundurma	gerçekleştirme	soyutlama	sokulma
birleşme	geçme	uygulanma	celbetme	
anlama	kesme	kestirme	kaldırma	
edilme	kurtarma	karışma	azletme	
dolaşma	uzatma	engelleme	methetme	

2.4. Kırım Türkçesine Has Olan Fiiller

Gaspıralı'nın üzerinde çalışma yaptığımız eserlerinden Kırım Tatar Türkçesine has olan 130 fiil tespit ettik. Bu fiillerden bazıları Türk Dilinin tarihi gelişim ve değişim sürecine koşut olarak bir takım fonetik değişimlere uğramış şekilleriyle Kırım Tatar Türkçesinde yaşamaktadır.

Kırım yarımadasının coğrafi konumundan, burada yaşanan tarihsel süreçlerden dolayı bölgede Türk dilinin hem Kıpçak, hem Oğuz lehçeleri kök salabilmiştir. Bu durum yarımada da birbirinden oldukça farklı diyalektlerin konuşulmasına sebep oluşturduğu gibi, günümüz edebi Kırım Tatarcasına da etkisini göstermiştir. 1924 yılında Akmesit'te geçirilen ve ilk dil konferanslarından biri olan bir toplantıda Kırım Tatarlarının edebi dili Kırım Tatar Türkçesinin Orta Diyalekti esasında geliştirileceği kararlaştırılmıştır. Kırım Tatar Türkçesi araştırmacılar tarafından genelde Kuzey (Kıpçak) diyalekti, Orta diyalekt (Tatarca) ve Güney (Oğuz) diyalekti şeklinde üç grupta incelenmektedir. Bahçesaray şehri ağzı Kırım Tatarca'sının Orta Diyalekt grubunda yer almaktadır. XX. yüzyılın başında Edebi Kırım Tatar dili olarak işte bu şehrin ağzı esas alınmıştır. Fakat İsmail Gaspıralı'ya göre (1851-1941) Kırım Tatar Türkleri bütün dünya Türkleriyle beraber sadeleştirilmiş Osmanlı

Türkçesine dayalı ortak bir edebi dil kullanılmıydı. Nitekim İsmail Gaspıralı eserlerinde sadeleştirilmiş bir Osmanlı Türkçesine Kıpçak Türkçesinden alıntı kelimeleri de dâhil ederek düşündüğü gibi bir dil kullanmıştır. Örneğin fiillerin çoğunluğu Türkiye Türkçesinde olduğu şekilde kullanılmış fakat bir kısmı da Kıpçak Türkçesindeki fonetik özellikleriyle kullanılmışlardır. Kırım Tatar Türkçesine has olan fiiller aşağıda Türkiye Türkçesi karşılıklarıyla verilmiştir. Örnekteki bazı fiillerin kökleri tamamen farklıdır. Örneğin: abdıra-, açuvlan-, aşa-, ayt- vs.

Bazı örneklerde sadece v-b, g-k, d-t- gibi küçük fonetik değişiklikler mevcuttur.

Örneğin: TTr. # v KTr #b

Ver-:ber-

TTr. # g KTr #k

Gel-: kel-

TTr. # d KTr #t

Düş-:tüş-

Özellikle Kuzey Kırım Tatar Türkçesinde kelime başı c sesi karakteristik bir fonetik özelliktir. Bu Tatar Türkçesine ait fiil örneklerinde de düzenli olarak görülür. Örnekteki carat-, cay-, cayıl-, cayra-, cıla-, cıy-, ciber-, coy-, cu- vs.

Örneğin: TTr. # y KTr #c

Yarat-:

carat-,

yayıl-:cayıl-,

yay-:

cay-

Abdıra - : irkil-

Açuvlan- : sinirlen -

Açuvlandır-: sinirlendir-

Adaş-: yanıl-

Ağlan-: şikâyet et-

Akız-: damlat-

Aralaş-: karış-

Artta kal-: geride kal-

Asra-: yetiştir-

Aş aşı-: yemek ye-

Aşa- : ye-

Aşık-: acele et-

Avuştur-: değiştir-

Aybet- : kusura bak-

Aylan - : dön-

Ayt- : söyle-

Aytabil-: söyleyebil-

Aytıl-: söylen-

Aytıla gel- : söylenile gel-

Aytış- : kavga et-

Azal- : eksil-

Bar- var-

Bastır- ez-

Bay bol-, bayı- zengin ol-

Bayla- bağla-

Bol- ol-

Boldur- yorul-

Boldurt- yor-

Buzla- üşü-

Buzlat - üşüt -

Carat- yarat-

Cay- yay-

Cayav - yürüyerek gitmek

Cayıl- yayıl-

Cayra-, cayrab tur- dağınık kal-

Cıla- ağla-

Cıy- topla-

Cıyıl- toplan-

Cıyın- bir araya gel-

Cıyul- toplan-

Ciber - gönder-

Coy- kaybet-

Coyul- kaybol-

Cu- yıka-

Cumul- kapatıl-

Cuv- yıka-

Cuvul - yıkan-

Cuvun- yıkan-

Cür- yürü-

Cürgüz- gezidir-

Çağır- davet et-

Çapış- koşuş-

Çıda- dayan-

Çıgar- çıkar-

Davuş et- seslen-

Dayak aşı- dayak ye-

Havflan- sakın-

İşan- güven-

Katnaş - görüş - birbirine gitip

gelme

Kavileş- sağlamaş-

Kayt - dön -

Kaytar - geri ver -

Kaytarıl - geri veril -

Keçir- geçir-

Kel- gel-

Keliş- anlaş-

Kıçır- bağır-

Kıdır- ara-

Kızdır- ısıt-

Kızgan- kıskan-

Kızıklan- çoş- gaza gel-

Korçala- koru- muhafaza et-

Korkuz- korkut-

Kozga- gaza getir- doldur-

Köç- taşın-

Köçür- taşıt-

Köril- görül-

Köter- kaldır-

Köterebil- kaldırabil-

Kuvan-sevin-

Külümsir- tebessüm et-

Künle- kıskan-

Küy- yan-

Laf açıl- söz et-, konu açıl-

Mahtan- övün-

Min- bin-

Oşa-, oqşa- benze-

Ohşa- okşa-

Oşat- benzet-

Ökir- kükre-

Öt- geç-

Öyren- öğren*

Sağın- özle-

Sıla- ziyafet ver- ağırla-

Sılan- sunulan ziyafeti ye-

ağırlan-

Sındır- kır-

Sıypa- okşa-

Sög- söv-
Söz ayt- söz söyle-
Su akız- su akıt-
Şenlendir- neşlendir-
Tal - yorul -
Talan - ısır- ,soy - götür -
taptal- ezil-, basıl -
tavuş et- seslen-
tığır- yuvarla-
tığızlan- düzleştir -
tınc ol- rahat ol- huzurlu ol-
tırış- gayret et-

tiz- diz-
tohta- bekle-
toldur- doldur-
tök- dök-
turğız- kaldır-
tüş- düş-
tüşür- düşür-
tüzel- düzelt-
tüzet- düzelt-
ufal- küçül-
urıl- çarpıl-
urın- çarp-

uruş- dövüş-
vakit ötker- vakit geçir-
yaman bol- fenalaş-
yasa - tamir et- yap -
yatkız - yatır -
yav- yağ-
yengileş- hafifle-
yer tapıl- yer bulun-
yol cür- yol katlet-
yur - yürü -

3. FİLLER

En Sık Kullanılan 100 Fiil

ol-	5090	bak-	399	yetiş-	192
gel-	1454	geç-	379	aç-	190
de-	1346	anla-	371	çık- ar-	180
bulun-	1188	söyle-	352	edil-	178
bil-	992	gir-	339	tut-	175
gör-	963	göster-	300	buyur-	169
yaz-	785	var-	289	tüş-	167
kal-	782	başla-	264	görün-	154
oku-	776	çalış-	255	alın-	150
al-	710	anlaşıl-	239	bahset-	149
ver-	680	açıl-	231	kabul et-	145
et-	620	yazıl-	230	beyan et-	140
çık-	601	veril-	212	düş-	135
iste-	508	bul-	210	olun-	135
görül-	505	zannet-	200	işle-	130
git-	436	getir-	193	geçir-	129
öğren-	128	bar-	90	zuhur et-	77
koy-	123	işit-	90	düşün-	76
hizmet et-	120	dikkat et-	89	kork-	76
malûm ol-	118	gösteril-	88	kıl-	75
kayt-	115	dur-	87	iştil-	74
tahsil et-	112	cür-	86	yollan-	73
et-	111	neşret-	86	denil-	71
tur-	109	olabil-	86	kesbet-	70
neşrolun -	108	lâzım ol-	84	okul-	70
yaşa-	105	yetiştir-	84	sev-	70
mümkün ol-	104	doğ-	83	art-	69
görüş-	98	vaki ol-	82	bakıl-	69
otur-	97	bildir-	81	gayret et-	68
okut-	96	istifade et-	80	naklet-	68
çek-	94	çekil-	78	terk et-	68
devam et-	91	ber-	77	ayrıl-	67

söylen-	66	kaldır-	61	hazırlan-	56
ilerle-	65	yap-	61	kaç-	56
yolla-	65	uğraş-	60	karış-	56
mani ol-	64	okun-	59	kullan-	56
tertip et-	64	koşul-	58	tesis et-	56
ayt-	63	bekle-	57	nişle-	53
sual et-	63	bilin-	57	razı ol-	53
fikret-	62	kurtul-	57	şaş-	5
terakki et-	62	gez-	56		

Tasnife tabi tutarak alfabetik dökümü verilen yüz fiilden ilk on sırada yer alan fiiller ol-, gel -, de-, bulun-, kal-, al-, et-, çık-, görül-, git- ve benzeri fiiller de hepimizin hayat akışı içinde sık kullanageldiğimiz hareket ve duygu anlatmaya yarayan canlı ve renkli fiillerdir. Ayrıca söz konusu İsmail Gaspıralı olunca hiç kuşkusuz ilim ve bilgiyi, okul ve mektepleri, cahilliğin kötü hastalık ve alışkanlık olduğunu dile getiren bil-, gör-, yaz-, oku-, iste- gibi fiillerin bu denli sıklıkla kullanılması bize yazarın merkeze koyduğu fikir ve düşünceleri yansıtmaktadır.

Sonuç

Bir yazar ve şairin üslubunu belirleyen ölçülerden biri de kullandığı kelimeler ve kavramlar dünyasıdır. Kendini ve dış âlemden olup bitenleri anlatabilmek gayesiyle nesnelere ve onların adları olan isimlerden, hareketler ve onların adları olan fiillerden istifade eder. Bu kelimeler, eserin hacmine, anlatılanların mana ve mahiyetine göre çeşitlilik arz eder ve o şahsiyetin kelimeler ve kavramlar dünyasını ortaya koyar. İsmail Gaspıralı'nın eserlerini eserlerinde yer alan söz dağarcığının neredeyse üçte biri fiil ve fiil rolü oynayan kelimelerden oluşmaktadır. Bu durum, şairimizin bir hareket üslubuna sahip olduğunun, içine kapanıp kalmadığının, düşünce ve duygularını bir aksiyona tebdil etme istek veya idealinin göstergesi sayılabilir diye düşünmekteyiz.

Çalışmada ilk olarak 242 adet basit fiil tespit edildi. Daha sonra türemiş fiilleri aldıkları eklerle göre; Fiilden Fiil yapım ekleri ve İsimden Fiil yapım ekleri olarak iki grup hâlinde örneklerle ele alındı. Türemiş fiiller, fiilden fiil türeten eklerle oluşmuş 588 adet fiil tespit edildi. Çalışmanın bir diğer bölümünde birleşik fiiller ele alınarak yapısal ve kurgusal bakımdan incelenip tasnif edildi. Birleşik yapıdaki toplam 2 459 fiil tespit ve tasnif edildi.

Fiilimsilerden 6 818 adet zarf-fiil tespit edildi, 4 936 adet sıfatfiil; 3 426 isim-fiil tespit ve tasnif edilmiş olup makale kapsamında bunlardan örnekler verilmekle yetinilmiştir.

Tasnife tabi tutularak alfabetik dökümünü verilen fiillerin kullanım sıklıkları ön sıralarda yer alan ilk yüz fiil çizelge halinde sunulmuştur. Bu çizelgede ol- (5090), gel - (1454), de- (1346), bulun- (1188), kal- (782), al- (710), et- (620), çık- (601), görül- (505), git- (436) fiilleri frekans sıralamasında ilk on sırayı almaktadır. Bil- (992), gör- (963), yaz- (785), oku- (776), iste- (508) gibi fiiller sıklık sıralamasında ilk on içerisinde kullanılan fiillerdir. Fiil -fail ilişkisi bağlamında bu fiillerin yazarın ilgi, yetkinlik ve uğraşları konusunda fikir verici olduğu düşünülmektedir. Kırım Tatar Türkçesine özgü 130 adet fiil morfolojik ve fonetik bazı özellikler zikredilmek suretiyle incelemeye dâhil edilmiştir.

İsmail Gaspıralı, Kırım Tatar Türklerinin bütün dünya Türkleriyle beraber sadeleştirilmiş Osmanlı Türkçesine dayalı ortak bir edebi dil kullanmasını istemiş ve bunu gerçekleştirmek için hep faaliyetlerde bulunmuş biridir. Gaspıralı "Tercüman" gazetesinde ve diğer eserlerinde kullandığı kalemle dilde birlik fikrini kuru kuruya savunmamış bilâkis davranışlarıyla da bu birliğin mümkün olduğunu göstermiştir. Bugün Gaspıralı'nın düşünce ve uygulamalarına dünkünden daha fazla ihtiyaç ve imkân vardır. Tarihin bir cilvesi olarak bir birinden ayrı bırakılmış olan Türk boyları Gaspıralı gibi değerleri üzerinde daha fazla çalışarak umulan kültür birliğini kısa zamanda gerçekleştirmiş olurlar.

KAYNAKÇA

- Aksan, Doğan (1997). *Türkçenin Söz Varlığı*. Ankara: TDK Yayınları.
Aksan, Doğan (2009). *Her yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: TDK Yayınları.
Devlet, Nadir (1988). *İsmail Bey Gaspıralı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

- Ercilasun, Ahmet Bican (1999). İsmail Gaspıralı'nın Fikirleri. *Türk Dünyası Üzerine İncelemeler*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ergin, Muharrem (1990). *Üniversiteler İçin Türk Dili*. İstanbul: Bayrak Basım Yayım Tanıtım Yayınları.
- Ergüzel, M.Mehdi (2015), Cahit Külebi'nin Şiirlerinde Fiil Zenginliği. *III.Zile Sempozyumu, Bildiriler Kitabı*, s. 75-87.
- Gaspıralı, İsmail (2003). *Seçilmiş Eserler; I.cilt, Roman ve Hikâyeler*. haz. Yavuz Akpınar, Bayram Orak, Nazım Muradoğlu. İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Gaspıralı, İsmail (2004). *Seçilmiş Eserler; II.cilt, Fikrî Eserler*. haz. Yavuz Akpınar, İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Gaspıralı, İsmail (2008). *Seçilmiş Eserler; III. cilt, Dil-Edebiyat-Seyahat Yazıları*. haz. Yavuz Akpınar, İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Gaspıralı, İsmail (2018). *Seçilmiş Eserler; IV. cilt, Eğitim Yazıları*. haz. Yavuz Akpınar, İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Hacıeminoğlu, Necmettin (1991). *Türk Dilinde Yapı Bakımında Fiiller*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Hacıeminoğlu, Necmettin (2016). *Türk Dilinde Yapı Bakımında Fiiller*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Karağaç, Günay (2012). *Türkçenin Dil Bilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep (1992). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekilbilgisi)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Saray, Mehmet (1999). *Gaspıralı İsmail Bey ve Türk Dünyasında Dil Birliği*. Ankara: TDK Yayınları.
- Türkçe Sözlük* (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yaman, Ertuğrul (2002). *İsmail Gaspıralı*. Ankara: Alternatif Yayınları.